

Araştırma Makalesi/Research Article

**Muş/Tepeköy Höyük Bulguları Işığında Karaz
Kültürü'nün Sonu**

Yunus Çiftçi*

(ORCID: 0000-0001-5547-7613)

Makale Gönderim Tarihi

28.08.2023

Makale Kabul Tarihi

24.09.2023

Atf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çiftçi, Y., "Muş/Tepeköy Höyük Bulguları Işığında Karaz Kültürü'nün Sonu", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/ Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan: 2411-2449.

APA: Çiftçi, Y. (2023). Muş/Tepeköy Höyük Bulguları Işığında Karaz Kültürü'nün Sonu. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 2411-2449.

Öz

Karaz Kültürü, yayılım coğrafyası içinde kendine özgü özellikleriyle tanımlanabilen ve iyi bilinen bir kültür olmasına karşın bazı açıklanamayan durumlarda bulunmaktadır. Bunlardan biri, belki en önemlisi kültürün Erken Tunç Çağı sonunda birden ortadan kaybolmasıdır. Çoğunlukla Kafkasya topraklarında bulunan yerleşimlerle bu sorun açıklanmaya çalışılmış ancak yeterli olmamıştır. Anadolu topraklarında ise bu durumu açıklayacak materyaller eksik ya da hiç yoktur. Ancak Tepeköy Höyük kazılarında elde edilen veriler bu duruma kısmen açıklık getirmeye, Karaz Kültürü'nün sonu, kültürel devamlılık ve diğer bazı değişimlere cevap vermeye başlamıştır. Bu bağlamda Karaz Kültürü'nün genel özellikleri ile Tepeköy Höyük'te ortaya çıkarılan Karaz Kültürü verileri karşılaştırılmıştır. Ayrıca höyükte Erken Tunç Çağı'nın orta

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türkiye, cftc.yns@gmail.com.

Assist. Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History of Arts, Turkey.

evresinde kendini gösteren ve Karaz Kültürü ile birlikte ortak yaşayan farklı bir kültürün ayrıntıları da ele alınmıştır. Bu yeni ikincil kültür ile Karaz Kültürü arasındaki ilişkiler ele alınarak dönemin sonlarında ortaya çıkan köklü değişimlere değinilmektedir. Genel olarak bu çalışmada bahsi geçen eksiklikler üzerinde durularak, Tepeköy Höyük verileri üzerinden cevaplar ve öneriler oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karaz Kültürü sonu, Erken Tunç Çağı, Kültürel Devamlılık, Tepeköy Höyük, Erken Transkafkasya.

The End of the Caraz Culture in the Light of the Finds from the Muş/Tepeköy Höyük

Abstract

Although the Karaz Culture is a well-known culture that can be defined with its unique characteristics within its geography of distribution, there are some unexplained circumstances. One of these, perhaps the most important one, is the sudden disappearance of the culture at the end of the Early Bronze Age. Attempts have been made to explain this problem with the settlements found mostly in the Caucasus, but they have not been sufficient. In Anatolia, on the other hand, there is little or no material to explain this situation. However, the data obtained during the excavations at Tepeköy Höyük have begun to partially clarify this situation and to provide answers to the end of the Karaz Culture, cultural continuity and some other changes. In this context, the general characteristics of the Karaz Culture are compared with the Karaz Culture data unearthed at Tepeköy Höyük. In addition, the details of a different culture, which emerged in the middle phase of the Early Bronze Age at the mound and coexisted with the Karaz Culture, are also discussed. The relations between this new secondary culture and the Caraz Culture are discussed and the radical changes that occurred at the end of the period are emphasised. In general, the deficiencies mentioned in this study are emphasised and answers and suggestions are formulated based on the Tepeköy Höyük data.

Keywords: End of Karaz Culture, Early Bronze Age, Cultural Continuity, Tepeköy Höyük, Early Transcaucasia.

Giriş

Karaz Kültürü, Kafkasya Ülkelerine ve Doğu Anadolu Bölgesine bin yıldan fazla (MÖ 3600-2300/2000) hâkim olan, Kuzey Mezopotamya'da

(Güneydoğu Anadolu Bölgesi dahil), Doğu Akdeniz kıyılarında Filistin ve İsrail topraklarına kadar yayılım gösteren bir kültürdür. Oldukça uzun bir zaman aralığına ve yayılım coğrafyasına sahip olan kültür, 19. Yüzyılda yapılan çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak kültürün bu geniş coğrafyasından dolayı farklı adlandırmaları ve kendine özgü bulguların farklı tanımlanmasına neden olmuştur. Bu adlandırmalar; “Kura-Aras Kültürü”¹, “Kafkasya'nın Eneolitik Kültürü”², “Yanık Kültürü”³, “Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı Kültürü”⁴, “Khirbet Kerak Kültürü”⁵, “Erken Transkafkasya Kültürü”⁶ ve “Karaz Kültürü”⁷ dür⁸.

Karaz Kültürü'nün çoğunlukla çıkış noktası olarak Kafkasya Ülkeleri gösterilmesine rağmen son dönem çalışmaları ile Kura ve Aras Nehirleri arasındaki bölge ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde kültürün çıkış noktası olarak gösterilmeye başlanmıştır. Kültürün ortaya çıkış noktasındaki bilinmezler aynı şekilde kayboluşunda da devam etmektedir. Genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve hatta Filistin ve İsrail Ülkelerine değin yayılımı birbiri ardına gelen göçlerle açıklanmış ve göçlerin çıkış noktası, kültüre ait erken kanıtlar sunan Kafkasya ülkeleri olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda bazı araştırmacılar, kültür ve kültürün göç nedenleri üzerine birtakım çıkarımlarda bulunmuştur. C. A. Burney, kültürün Doğu Anadolu Kökenli olduğunu ve çevreye bu alandan dağıldığını öne sürerek kültürü “Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı Kültürü”

¹ Boris Alekseyeviç Kufitin, “The Urartian “Columbarium” on the Slopes of the Ararat and Copper Age of the Kura – Araxes Basin”, *Vestnik Gosudarstvennogo Muzeia Gevzii 13B*, (1943), 92-123.

² Güven, Arsebük, *Altınova'da Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu: Kalkolitik Devir ile İlk Tunç Çağ I'e Geçiş Evresinde Elazığ Altınova Bölgesinden Ele Geçen Koyu Yüzlü Açkılı Mallar ile Karaz Türü Çanak Çömlek Grubu İlişkileri Sorunu Üzerine Bir Araştırma*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1974, 146.

³ Charles Allen Burney-David Marshall Lang, *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971, 44.

⁴ Burney, *a.g.e.*, 1971, 158.

⁵ Ruth Amiran, “Connections Between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age”, *İsrail Exploration Journal 2*, (1952), 89 – 103.

⁶ Burney, *a.g.e.*, 1971, 45.: Harry F. Russel, *Pre-Classical of Eastern Anatolia*, 1980.

⁷ Hamit Zübeyr Koşay-Kemal Turfan, “Erzurum – Karaz Kazısı Raporu”, *Belleten 23*, (1959), 359.

⁸ Bu çalışmada “Karaz Kültürü” olarak ele alınmaktadır.

olarak adlandırmıştır. Ancak daha sonra bu kültürü yine farklı adlandırmalarla nitelendirmiştir⁹. M. Rothman, kültürün anavatanı olarak Kura ve Aras nehirlerinin arasında kalan bölge olarak göstermiş ve etki alanının Güney Kafkasya ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyini göstererek kültürün bu alanlardan yayıldığı ileri sürmektedir. Kültürü, yaklaşık olarak MÖ 3500-2500 yılları arasında ele alan Rothman, dağlara uyum sağlayan, ortak kültürel (çanak-çömlek, mimari, sembolik araç gereç gibi) ve yaşam biçimleri olan bir dizi topluluk olarak nitelemektedir¹⁰. G. Palumbi, kültürün ortaya çıkış noktası ile ilgili kesin bilgi vermezken, kültürün Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunma sebebinin, göç nedenlerinin Arslantepe, Tepecik ve Norşuntepe gibi Uruk ticaret ağı üzerinde bulunan Yukarı Fırat Bölgesi yerleşimlerini örnek göstererek sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Kültürün özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'ne göç etmesinin nedeni Yukarı Fırat Bölgesi yerleşimlerinin etkisi üzerinde durmaktadır¹¹. C. Marro, tıpkı Palumbi gibi, kültürün Arslantepe merkezli oluşturulan Yukarı Fırat Bölgesi yerleşimlerinden dolayı Doğu Anadolu Bölgesi'ni tercih ettiğini ileri sürerek çıkış noktası olarak Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesimini göstermektedir¹². Bunlar dışında benzer fikirler sunan birçok araştırmacı da vardır, çoğunlukla ortak fikir, kültürün ilk çıkış noktası Kafkasya ülkeleri ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyi olarak görülmektedir¹³. Karaz Kültürü'nün ortaya çıkış noktası kısmen muallak iken, yayılım alanı içinde kültürün neredeyse tüm özellikleri kazılarla açığa çıkarılmıştır. Ancak bu özellikler genellikle maddi kültür üzerine yapılmış ve tıpkı yukarıda da ele alındığı

⁹ Burney, *a.g.e.*

¹⁰ Mitchell Rothman, "The Changing Organisation of Kura Araxes Culture", *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I*, (2015), 121-132.

¹¹ Giulio Palumbi, "The Role of Pastoral Communities of the Upper Euphrates Region in the Expansion of the Kura-Araxes Culture", *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I*, (2015), 78-89.

¹² Catherine Marro, "Eastern Anatolia in the Early Bronze Age", *Archeorient: Environnements et Societes du Proche-Orient Ancient*, Lyon, (2011), 1-18.

¹³ Burney, *a.g.e.*, 44-45.; Kuftin, *a.g.m.*, 92-93.; Arsebük, *a.g.e.*; Hamit Zübeyr Koşay-Kemal Turfan, "Erzurum – Karaz Kazısı Raporu", *Belleterin* 23, (1959), 359; Mehmet Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, 256-275.

gibi kültürün ortaya çıkışı, yaşam biçimi, inançsal sistemleri ve konumuzu ilgilendiren “kültürün yok oluşu” ile çalışmalar oldukça azdır.

Bu çalışmada Karaz Kültürü'nün genel özellikleri verilerek, Muş ilinin Varto ilçesi sınırlarında bulunan Tepeköy Höyük'te ortaya çıkarılan Erken Tunç Çağı bulgularıyla karşılaştırma yapılmıştır. Özellikle Tepeköy Höyük'te Erken Tunç Çağı sonunda ortaya çıkarılan veriler kültürün son zamanları hakkında bilgi vermekte ve bu bilgiler kullanılarak kültürün son dönemlerindeki değişimleri, yeni oluşumları ve kültürün sonu ile ilgili fikirler oluşturulmuştur. Yukarıda sunulduğu üzere kültürün ortaya çıkışı ile ilgili ortak fikirler bulunurken kültürün ortadan kaybolması ve ya yok olması ile ilgili veriler oldukça azdır. Özellikle Anadolu topraklarında bunun üzerine çok kısıtlı çalışmalar olmakla birlikte somut verilerde yok denecek kadar azdır. Çoğunlukla Kafkasya Ülkeleri'nde kültüre yönelik yapılan arkeolojik kazılar ve diğer çalışmalar üzerinden öneriler oluşturulmuştur. Bu çalışmada bu önerilere de yer verilerek, Tepeköy Höyük bulgularıyla benzerlikler ele alınmıştır.

Karaz Kültürü'nün Genel Özellikleri

Karaz Kültürü, yukarıda da ele alındığı üzere oldukça geniş bir zaman ve coğrafyaya yayılmış kadim bir kültürdür. Özellikle erken dönem kanıtlarının ele geçtiği Kafkasya Ülkeleri ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyi ana toprakları olarak kabul görmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi sınırlarında Karaz Höyük¹⁴ Güzelova¹⁵, Pulur¹⁶, Sos Höyük¹⁷, Büyüktepe¹⁸

¹⁴ Koşay-Turfan, a.g.m., 352

¹⁵ Hamit Zübeyr Koşay-Hermann Vary, *Güzelova Kazısı*, Ankara, TTK Basımevi, 1967.

¹⁶ Hamit Zübeyr Koşay-Hermann Vary, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Ankara, TTK Basımevi, 1964.

¹⁷ Antonio Sagona, “Sos Höyük and the Erzurum Region in late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeastern Anatolia”, *Chronologies des Pays du Caucase et de LEuphrate aux IV8 - III- e Millenaires* (ed. par. C. Marro et H. Hauptmann), Paris, (2000), 329 - 373.

¹⁸ Antonio Sagona, “Büyüktepe Höyük, 1990”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (1992), 305 - 311.

(Erzurum-Kars Bölgesi), Arslantepe¹⁹, Şemsiyetepe²⁰, İmikuşağı²¹, İmamoğlu²², Değirmentepe/Malatya²³, Köşkerbaba²⁴ ve Pirot Höyük²⁵, Norşuntepe²⁶, Pulur/Sakyo²⁷, Korucutepe²⁸, Tülintepe²⁹, Tepecik Höyük³⁰, Han İbrahim Şah³¹, Yeniköy Höyüğü³², Pağnik³³, Ağın-Kalaycık³⁴, Kalecik Höyük³⁵ (Malatya-Elazığ Bölgesi), Dilkaya³⁶, Karagündüz³⁷ ve Van

¹⁹ Marcella Frangipane, "Excavations at Arslantepe-Malatya, 1992", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1/XV, Ankara, (1994), 211-228.

²⁰ Muhibe Darga, "Aşağı Fırat Havzası Şemsiyetepe Kazıları 1978 – 1989", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (Ed. O. Belli) İstanbul Üniversitesi Yayınları 4242, İstanbul, (2000) 140 - 146.

²¹ Veli Sevin, "İmikuşağı Kazıları, 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (1984), 93-102.

²² Edibe Uzunoğlu, "Malatya-İmamoğlu 1987 Yılı Kazı Çalışmaları", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Ankara, (1988), 71 – 93.

²³ Ufuk Esin-Güven Arsebük-Mehmet Özdoğan, "Değirmentepe Kazıları, 1978", *Aşağı Fırat 1987*, Ankara, (1987), 77- 87.

²⁴ Önder Bilgi, "Köşkerbaba Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)* (Ed. O. Belli), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2000), 133 – 139.

²⁵ Özgen Karaca, "Pirot Höyük 1983 Kazıları", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (1985), 37 - 48.

²⁶ Herald Hauptmann, "Norşuntepe 1968 Kazıları Ön Raporu", *Keban 1970*, Ankara, (1970), 103 - 113.

²⁷ Hamit Zübeyr Koşay, *Keban Projesi, Pulur Kazısı 1968- 1970*. O.D.T.Ü. Keban Projesi Yayınları Seri III, No: 1, Ankara, 1976.

²⁸ Maurits N. van Loon- Hans G. Güterbock, "Korucutepe Kazısı, 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri: 1, No: 3, Ankara, (1972), 79 – 81.

²⁹ Ufuk Esin- Güven Arsebük, "Tülintepe Kazısı 1971", *Keban 1974*, Ankara, (1974), 137 - 143.

³⁰ Ufuk Esin, "Tülintepe Kurtarma Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932 1999)* (Ed. O. Belli) İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2000), 87 – 90.

³¹ Hayri Ertem, *Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971*, Ankara, TTK, Basımevi, 1982.

³² Koşay, a.g.e.

³³ Richard P. Harper, "1968 Pağnik Öreni, Kaşpınar Kazısı", *1968 Yaz Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri:1, Yayın: I, (1970), 131-134.

³⁴ Ümit Serdaroğlu, "Ağın ve Kalaycık Kazıları, 1969", *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri: I, No: 2, (1971), 23-26.

³⁵ Robert Whallon-Henry T Wright, "1968 yılı Fatmalı- Kalecik Kazısı Ön Raporu", *Keban Projesi 1968 yılı Çalışmaları*, TTK Basımevi, Ankara, (1970), 61-70.

³⁶ Altan Çilingiroğlu, "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Ankara, (1993), 469 – 491.

³⁷ Veli Sevin- Aynur Özfrat- Ersin Kavaklı, "Van-Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Yılı Çalışmaları)", *Belleten* LXIII/238, (2000), 847-881.

Kalesi Höyük'te³⁸ (Van Gölü Havzası) kültüre ait tabaka ya da izler ele geçmiştir. Son dönemlerde Muş/Tepeköy Höyük³⁹, Bingöl/Murat Höyük⁴⁰ ve Van/İremir Höyük'te⁴¹ yapılan çalışmalarda yine kültüre ait önemli bilgiler elde edilmiştir. Anadolu dışında (Kafkasya, Kuzey İran, Ermenistan, Nahçıvan) ise; Şengavit II, Şreş-Blur, Kültepe II, Amiranis Gora, Khizanaat-Gora, Kvatshelebi, Garni, Yaniktepe, Geoytepe, Sachkere Kurgan Alanı, Telman Kurganları, Baba Derviş, Urbnşi Mezarlık Alanı, Elar Mezarları, Mokhra-Blur, Kiketi, Didube, Mingeçevur, Velikent, Ortachala, Martkopi. Beştaşeni, Alikemek ve Kosi-Çoter gibi çok önemli yerleşimler bulunmaktadır⁴². Kafkasya topraklarında bulunan yerleşimler ile birlikte Sos Höyük, Karaz Höyük ve Malatya-Elazığ Bölgesi'nde bulunan bazı yerleşimler kültürün erken dönemlerine ait önemli bilgiler sunmaktadır. Çoğu araştırmacı bu erken veriler doğrultusunda kültürün ortaya çıkış alanı olarak bu bölgeleri sunmaktadır⁴³.

Kültürün yukarıda sayılan yerleşimlerde ve yüzey araştırmalarında elde edilen verileri birbirine oldukça benzer özellikler göstermektedir. Bölgesel ya da yerel bazı farklılıklar olmasına karşın kültürün ortak bir yaşam biçiminin olduğu ve temelden gelerek kültürün sonuna kadar fazla bir değişim geçirmeden devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda kültürün çanak-çömlekleri, kültürü tanımlayan ve tanıtan en belirgin özellikler arasında yer almaktadır. Oldukça iyi aklı, çoğunlukla el

³⁸ Muharrem Taner Tarhan-Veli Sevin, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları", *Bellelen* 57/220, (1993), 843 - 861.

³⁹ Sabahattin Erdoğan, "Tepeköy Höyük Kurtarma Kazıları". İçinde: S. Erdoğan, Y. Çiftçi, M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I: Erken Tunç Çağı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, (2023), 53-80.; Sabahattin Erdoğan-Mikail Ercek-Yunus Çiftçi-Hanifi Biber-Hakan Yılmaz-Gulan Ayaz, "Muş/Varto Tepeköy Höyüğü Tunç Çağları", *Anadolu Araştırmaları Dergisi (AnAr)*, 25, (2021), 61-86.; Yunus Çiftçi, "Tepeköy Höyük Erken Tunç Çağı Mimarisi: Kronolojik Gelişim ve Değişimleri", İçinde: S. Erdoğan, Y. Çiftçi, M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I: Erken Tunç Çağı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, (2023), 81-110.

⁴⁰ Abdulkadir Özdemir, "Murat Höyük Erken Tunç Çağı III: Yerleşim Yapısı, Mimari ve Seramik", İn: A. Özdemir, Z. Kılınc, E. Demir (Eds.), *Erken Tunç Çağı'nda Murat Höyük*, Ege Yayınları, İstanbul, (2021), 45-72.

⁴¹Erol Uslu-Hanifi Biber-Rafet Çavuşoğlu-Hakan Yılmaz-Sabahattin Erdoğan-Sinan Kılıç, "İremir Höyük 2020 Yılı Kurtarma Kazısı", *Türk Etnografya ve Arkeoloji Dergisi*, 85/1, (2023), 43-57.

⁴² Işıklı, *a.g.e.*, 43-58.

⁴³ Dipnot 8-13.

üretimi olan çanak çömleklerde en belirgin mal grubunu dışı siyah-içi kahverengi olan grup oluşturmaktadır. Bunun dışında yine benzer özellikler gösteren dış- iç kahverenginde, krem ya da gri renkte olan mal grupları da bulunmaktadır. Oldukça geniş bir tipoloji repertuarı olan çanak-çömleklerde günlük kullanım için üretilmiş örneklerde bulunmaktadır. Karaz çanak-çömleklerinin en önemli özelliği, oldukça iyi açkılı, iyi pişirilmiş ve oldukça kaliteli olmalarının yanı sıra boya kullanılmadan pişirme sırasında dış yüzeylerin siyaha dönüştürülmesidir⁴⁴. Diğer bir önemli özellik ise bezeme unsurlarıdır. Genelde kabartma, oluk ve kazıma bezeme unsurlarının kullanıldığı, geometrik motiflerin yanı sıra az örnekte insan ve hayvan betimlemelerine yer verildiği görülmektedir. Ayrıca bezeme unsuru olarak görülmemesine karşın parmak baskı şeklinde bezemelerde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kültürün mimari özellikleri, geniş yayılım coğrafyasından dolayı küçük farklılıklar göstermesine karşın temelde birbirine benzerdir. Bu farklılıklar ise bölgelere göre değişen hammadde kaynaklarından ve çevre etkenlerden kaynaklanmaktadır (yağış-nem gibi). Çoğunlukla Kafkasya topraklarında bulunan yerleşimlerde, az da olsa Anadolu yerleşimlerinde kültürün en erken mimari kalıntılarını takip etmek mümkündür. Bunlar genellikle basit yapılı, yuvarlak çadır ya da kulübe olarak görülmektedir. Basit taş ya da toprak temel üzerine ahşap gövde ve ihtimalle yine ahşap-organik malzemelerle üst örtü oluşturulmuştur. Bu erken yuvarlak yapılar sonrasında daha gelişerek, yine taş ya da toprak temelli ve taş ya da toprak (kerpiç) gövde olarak ortaya çıkmaktadır⁴⁵. Kültürün orta ve geç evrelerinde dikdörtgen planlı yapılar kullanılmaya başlanmıştır. Çoğunlukla taş temel üzerine kerpiç beden yükseltilirken bazı yerleşimlerde (Karagündüz, Dilkaya gibi) taş temel

⁴⁴ Kazı ve yüzey araştırmalarında dış kahverengi iç siyah ya da iç-dış siyah olan örneklerde bulunmaktadır.; Işıklı, *a.g.e.* 67-75.

⁴⁵ Işıklı, *a.g.e.*; Mehmet Işıklı, "The Development of The Kura-Araxes Culture in Eastern Anatolia: Problems, Determinations and Suggestions", Mehmet Işıklı, Birol Can (eds.), *İnternational Symposium on East Anatolia South Caucasus Culture Proceedings I/Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Sempozyumu Bildiriler I*, (2015), 241-249.; Mehmet Işıklı-Hatice Ergürer, "Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü'nde Mekan ve Mekan Kullanımına Dair Gözlemler", In: G. Coşkun (Ed), *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan* (Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya 10-12 Ekim 2016), Ankara, (2017), 45.

kullanılmamış, sadece kerpiç yükseltme yapılmıştır. Bu dikdörtgen plan geleneğinde yuvarlak yapılardan da vazgeçilmemiş, dikdörtgen yapılara bitişik ya da ek olarak yuvarlak planlı, k c k ebatlı örneklerde ortaya çıkarılmıştır (Norşuntepe, Tepecik gibi). Dikdörtgen planlı yapılar kültürün ortaya çıkarıldığı tüm yerleşimlerde belgelenmiştir. Çoğunlukla çok odalı/hücreli olan yapılarda depolama birimleri, ana oda/mek n gibi unsurlara yer verilmiştir. Bazı örneklerde tek odalı dikdörtgen yapılarda bulunmaktadır. Yapı ilerinde, banket/seki, sabit ya da seyyar ocaklar, inançsal objeler ve çok sayıda çanak-çömlekler bulunmaktadır. Kültüre ait dini ya da yönetim yapısına benzer özellikler gösteren özel yapı henüz net olarak belgelenmemiştir.

Kültüre ait k c k buluntular, inançsal bulgular ya da günlük kullanım eşyaları pişmiş topraktan ve bakırdan olmak üzere oldukça geniş bir çeşitliliğe sahiptir. Kültürün taşınabilir ocakları ya da andironları kendiyile  zleşmiş olduğu gibi çeşitlilik göstermektedir. Boynuzlu ve boynuzsuz, makara tipli ve prizma biçimli andironların yanı sıra kutsal ocak olarak nitelendirilen, çoğunlukla antropomorfik biçimli ya da stilize insan yüzüne sahip at nalı "n" biçimli ocakları bulunmaktadır. Ocaklar dışında inançla ilgili diğer bir buluntu grubu pişmiş topraktan yapılan çoğunlukla hayvan, az sayıda insan biçimli figürinleri bulunmaktadır.

Karaz Kültürü'n n yukarıda ele alınan genel  zellikleri Tepeköy Höyük  rnekleri ile karşılaştırılacağından çok fazla ayrıntıya girilmemiş ve sınırlı olarak ele alınmıştır.

Tepeköy Höyük Erken Tunç ağı Tabakası ve Karaz Kültürü

Tepeköy Höyük, Muş'un Varto ilçesinde, Muş Ovası'na kuzeyden açılan vadi içinde bulunan aynı isimdeki köyde yer almaktadır (Harita 1)⁴⁶. Höyük, Murat Nehri ve mevsimlik su yatakları ile çevrili olup, nehir havzası içinde yer almaktadır. Bulunduğu konumda, tarıma elverişli sulak arazilerine hâkim konumdadır⁴⁷. Höyük, bahsi geçen bölgede inşa edilen Alparslan II Barajı (HES Projesi) kapsamında, 2014, 2017 ve 2018 yıllarında Ahlat Müzesi tarafından kurtarma kazıları yapılarak arkeoloji

⁴⁶ Erdoğan vd, a.g.m. 2021; Erdoğan a.g.m., 2023

⁴⁷ İrfan Baytar, "Tepeköy' n (Muş) Beşerî Coğrafya  zellikleri", içinde: S. Erdoğan, Y. Çiftçi, M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I: Erken Tunç ağı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, (2023), 3.

bilimine tanıtılmıştır. Son dönem kazılarında höyüğün tabakalanmasına yönelik çalışmalar yapılarak hem höyüğün hem de bulunduğu bölgenin erken dönemlerine dair kesin kanıtlar sunmuştur. Bu bağlamda Tepeköy Höyük kazıları sonucunda beş tabaka ve tabakalara ait evreler belirlenmiştir⁴⁸. Höyüğün en erken tabakası Erken Tunç Çağı'na (MÖ 3000/2900-2000) tarihlenirken bu tabaka üç evre (erken, orta ve geç) ile temsil edilmektedir. Sonraki tabaka ise kronolojik olarak Orta Tunç Çağı tabakasıdır (MÖ 2000/1900-1250) ve bu tabaka da üçe (erken, orta ve geç) ayrılır. Bu iki tabaka konumuzu ilgilendirmesine karşın asıl üzerinde duracağımız evre, Karaz Kültürü'nün son dönemleri ile Orta Tunç Çağı'nın erken dönemleri kapsayan Geçiş Evresi'dir (MÖ 2200-1900, *Transition Phase*)⁴⁹.

Erken Evre (MÖ 2900-2600):

Tepeköy Höyük kazılarında bu evre sadece Sondaj 1 olarak adlandırılan alanda ortaya çıkarılmıştır. Özellikle C.A. Burney tarafından kronolojik olarak Karaz Kültürü'nün erken evresine atfedilen yuvarlak planlı, çadır görünümlü yapılara benzer yapılar bu evrede ortaya çıkarılmıştır. Tepeköy yuvarlak planlı, tek odalı yapıları, taş duvar örgü ile inşa edilmiş ve kubbeli bir biçime sahiptir (Res.1). Birbirine bitişik inşa edilen üç yapı ve bunların önünde dar bir koridor bulunmaktadır. Yapıların girişleri ile ilgili veri yoktur. Yapıların içinde ele geçen örneklerden alınan analiz sonuçları (C14) MÖ 2850 yıllarını vermektedir. Kronolojik olarak diğer Karaz Kültürü yerleşimleri ile paralellik gösteren Tepeköy Höyük mimarisi, çanak-çömlek ve diğer buluntuları ile aynı şekilde oldukça benzerlik göstermektedir⁵⁰. Dış siyah, iç kahverenginde, oldukça iyi açkılı, iyi pişirilmiş ve geniş bir tipolojiye sahip çanak-çömlek bulguları yanı sıra günlük kullanım kapları da ele geçmiştir (Res. 3-5). Bunun yanı sıra boynuzlu andiron örnekleri (kırık), bronz iğne ve objelerle birlikte, hayvan biçimli pişmiş toprak figürinler bulunmaktadır

⁴⁸ Erdoğan, a.g.m., 2023

⁴⁹ Çiftçi, a.g.m. 2023

⁵⁰ Çiftçi, a.g.m., 2023; Bilcan Gökçe- İlhan Kılıç, "Tepeköy Höyük Erken Tunç Çağı Çanak-Çömlekleri". İçinde: S. Erdoğan, Y. Çiftçi, M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I: Erken Tunç Çağı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, (2023), 111-132.

(Res. 6)⁵¹. Erken Tunç Çağı'nın Erken Evresi tamamen Karaz Kültürü özellikleri göstermektedir.

Orta Evre (MÖ 2600-2400):

Tepeköy Höyük'ün Sondaj 1 ve Kuzey Alan kısmında yapılan kazılarda bu evreye ait çok iyi durumda mimari ve buluntu grupları ele geçmiştir. Yuvarlak planlı yapı bu evrede tercih edilmemiş gibi görülmektedir, daha çok içten bölmelere/hücrelere ayrılan (ekleme örneklerde mevcut) dikdörtgen planlı yapılar ortaya çıkarılmıştır (Res 7). Sondaj 1 içinde ve üzerinde yuvarlak yapıların hemen üzerinde bu dikdörtgen planlı yapı kalıntıları açığa çıkarılmışsa da bu yapılar Erken Tunç Çağı, Geç Evre ve Orta Tunç Çağı tabakası tarafından oldukça tahrip edilmiştir. Kuzey Alan'da ortaya çıkarılan büyük yapıdan elde edilen verilere bakıldığında ise, 0.50-0.80 m arasında değişen taş temelli ve üzeri kerpiç bedenle tamamlanmış bir yapı geleneğinin varlığı anlaşılmaktadır. Yapının Geç Evre'de yenileme görmesinden dolayı tahrip olduğu be değiştirildiği anlaşılmaktadır. Ortada büyük bir oda-avlu ve çevresinde küçük odalar (ekleme ya da içten bölme ile oluşturulmuş hücreler) olan bu yapının girişi kuzeyde 1.00 genişliğe varan bir alandan yapılmaktadır. Giriş, kuzeyde, nehir ve sulak düzlüklere bakan bir avluya açılmaktadır⁵².

Yeni bir oluşum ve ortak yaşam alanı: Tepeköy Höyük, Erken Tunç Çağı kazıları sırasında, Orta Evre'de Karaz Kültürü'ne ait mimarilerde ve alanlarda çok miktarda kültüre ait çanak-çömlek ve diğer bulgular ele geçerken bunlarla birlikte çok daha farklı özelliklere sahip mal grupları da ele geçmiştir. Orta Evre kazılarında Karaz Kültürü malzemesi kadar fazla ele geçmeyen bu yeni mal grubu, ilk çalışmalarda Karaz Kültürü'nün günlük kullanım malzemeleri olabileceği düşünülmüştür. Ancak çalışmalar ilerledikçe durumun çok farklı olduğu ve Karaz Kültürü ile birlikte Erken Tunç Çağı, Orta Evresi'nde höyüğü farklı kültür ya da kültürlerin de kullanıldığı anlaşılmıştır. Bir başka düşünde ise Karaz Kültürü topluluğunun özelliklerini kaybetmeye başlamış olmasıdır. Bahsi geçen bu kültürün mal grubu özellik ve kalite bakımından Karaz Kültürü ile nerdeyse hiçbir benzerlik göstermemektedir. Çanak çömlek

⁵¹ Umut Parlıtı, "Tepeköy Höyükte Ele Geçen Tunç Çağına ait Bir Grup Pişmiş Toprak, Taş Figürin ve İdoller", İçinde: S. Erdoğan, Y. Çiftçi, M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I: Erken Tunç Çağı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, (2023), 169-188.

⁵² Çiftçi, a.g.m.

bakımından Karaz Kültürü örneklerine göre biraz daha kaba, açkılı ve açkısız, el yapımı, az örnekte iyi pişirilme izi varken çoğunlukla kötü pişirilme görülmektedir (Res. 8). Tipoloji olarak çömleklerde geniş ağız ve bodur gövde ağırlıktayken, çanaklar çok az tercih edilmiştir (ele geçen örneklerden yola çıkılarak söylenmektedir). Karaz Kültürü örneklerinden farklı olarak düz boyunlu çömlekler yaygın kullanılmaktadır. Bazı örnekler çok kötü şekillendirildiği için çanak ya da kâse grubuna ait gibi görülmektedir. Çoğunlukla kahverenginde (7,5YR 5/5) hamurlu, kötü pişirilmeden dolayı renk değişimleri söz konusudur. Höyükte yeni bir oluşumu (ortak kullanımı) ya da bir değişimi simgeleyen bu çanak-çömlek örneklerine ek olarak yine aynı özelliklere sahip (kil, katkı, pişirme ve özensizlik) stilize insan figürinleri, makara biçimli andironlar/kaideler ve pişmiş toprak buluntular (ağırsak, ağırlık gibi) ele geçmiştir.

Geç Evre (MÖ 2400-2200):

Kronolojik olarak Erken Tunç Çağı'nın son evresi olan bu dönem aynı zamanda Tepeköy Höyük'te Geçiş Evresi olarak ele alınan dönemi de kısmen kapsamaktadır. Bu evre höyükte Orta Alan (Sondaj 1 üzeri ve çevresi) ve Kuzey Alan'da tespit edilmiştir. Orta Alan'da Karaz Kültürü'ne ait mimari kalıntı ortaya çıkarılmazken, kültüre ait kırık halde boynuzlu andiron, hayvan biçimli pişmiş toprak figürinler, döküm kalıpları gibi bulguların yanı sıra az sayıda Karaz Kültürü'ne ait çanak-çömlek buluntusu ele geçmiştir. Benzer bir durum Kuzey Alan'da da görülmektedir. Bu alanda bulunan ve Orta Evre'de inşa edilen dikdörtgen planlı yapı değişimler geçirerek kullanılmaya devam edilmiştir. Orta Evre'de görülmeye başlayan ikincil bir kültüre ait olduğu düşünülen ya da değişimin izleri olan kaba mal grubu örneklerinin ve tipolojide çeşitliliğin (kâse, minyatür kaplar, dar ağızlı çömlekler ve depolama kapları gibi) arttığı görülmektedir.

Geçiş Evresi (MÖ 2200-1900):

Tepeköy Höyük kazıları sonucunda ele alınan bu evre, Erken Tunç Çağı sonu ile Orta Tunç Çağı başını kapsayan ve her iki dönem kültürlerinden farklı izler sunan bir ara/geçiş evresidir. Geç Evre'de çok az miktarda görülen Karaz Kültürü bu evrede tamamen yok olmuş, sadece bazı kültürel ve maddi kalıntıların izleri görülmektedir. Bu evrede tamamen ikincil kültür ya da değişim örnekleri olarak kabul edilen kaba

malzemeler ele geçmektedir. Özellikle evrenin erken dönemlerinde kendini çok iyi gösteren bu ikincil kültür, mimari, çanak-çömlek ve diğer bulgularda tam olarak kendi özelliklerini yansıtmaktadır. Höyüğün orta alanında, Karaz Kültürü kerpiç örneklerine benzer bir yığın (yıkılmış ya da bilinçli oluşturulmuş) üzerine oturtulmuş bir at nalı biçimli ocak ortaya çıkarılmıştır⁵³. Bu ocağın benzerleri Erken Tunç Çağı'nda Karaz Kültürü örnekleri olarak Arslantepe⁵⁴, Norşuntepe⁵⁵, İbrahim Şah⁵⁶, Tepecik⁵⁷, Pulur/Sakyo⁵⁸, Pulur/Erzurum⁵⁹, Cinis Höyük⁶⁰ ve Korucutepe'de⁶¹ ele geçmiştir. Bu sayılan örneklerden farklı olarak Tepeköy Höyük örneği, daha basit ve kalitesiz yapılmış gibi durmaktadır. Tepeköy Höyük örneğinin ön yüzünde (koruna gelen kısımda) yatay-paralel iki delik ve hemen iki deliğin altında, tam ortaya denk gelecek şekilde üçüncü bir delik işlenerek stilize insan yüzü verilmeye çalışılmış gibi görünmektedir (Res. 9). Bu ocağın etrafında yapılan çalışmalarda sadece bahsi geçen ikincil kültüre ait bulgular ele geçmiştir. Aynı zamanda bu ocağın ortaya çıktığı seviyede tahrip halde birçok depolama alanı da bulunmuştur. Bu depolama yapılarından ve ocaktan alınan analiz (C14) örnekleri yaklaşık olarak MÖ 2100 yıllarını vermiştir⁶².

Höyüğün Kuzey Alanı'nda, Orta Evre'de inşa edilen, Geç Evre'de de kullanılan yapı bu evrede köklü değişimlere maruz kalmış ve yapının çoğu alanı iptal edilerek farklı şekillerde kullanılmıştır. Yapının ortasında

⁵³ Bu at nalı ocağın daha kaliteli ve sağlam örneği yine Tepeköy Höyük'te ortaya çıkarılmıştır ancak bu örnek Orta Tunç Çağına tarihlendirilmiştir. Hem ocağın etrafından alınan analizler hem de ele geçen çanak-çömlekler bakımından bu tarihlendirme kesindir.

⁵⁴ Marcella Frangipane, "The Results of the 1991 Campaign At Arslantepe-Malatya", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, (1993), fig.1.

⁵⁵ Hauptmann, Herald. "Norşuntepe Kazısı, 1970, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*", Ankara, ODTÜ Yayınevi, (1972), s. Lev. 65.

⁵⁶ Ertem, *a.g.e.*, fig. 11-12.

⁵⁷ Ufuk Esin, "Tepecik Kazısı, 1970, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*", Ankara, ODTÜ yayınevi, (1972), Lev. 109.

⁵⁸ Koşay *a.g.e.* 1976: Lev.11,14.

⁵⁹ Koşay-Vary *a.g.e.*, 1964: Lev.XXI-XXIV.

⁶⁰ Turan Takaoğlu, "Hearth Structures in the Religious Pattern of Early Bronze Age Northeast Anatolia", *Anatolian Studies vol. 50*, (2000), fig. 3.

⁶¹ Maurits N. van Loon, "The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70: Preliminary Report. Part I: Architecture and General Finds", *Journal of Near Eastern Studies*, S.32, No. 4, (1973), Pl.6-b.

⁶² Çiftçi, a.g.m.

bulunan büyük oda, içten küçük hürelere ayrılmış, erken evrelerde kaliteli duvar işçiliği varken geçiş evresinde duvarlar gelişi güzel bir şekilde, bir ya da iki sıra yükselecek şekilde özensiz inşa edilmiştir. Taş sırasının dizilimine bakıldığında üstüne yük bindirilmeyecek (kerpiç ya da taş beden) kadar kalitesiz olduğu anlaşılmaktadır. Yapının kuzeybatısında bulunan oda dar bir koridor şeklinde hürelere ayrılmış, ana duvar arasında kalan koridor tahıl depolama alanı olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu alanda bulunan başka bir at nalı biçimli ocak (ihtimalle orta evreye ait) bilinçli bir şekilde tahrip edilmiştir. Bunun dışında Erken ve Orta evrelerde kullanılan, Karaz Kültürü malzemelerinin Geçiş evresinde kullanılmadığı ya kırılıp atıldığı ya da mimaride (yenileme ve ana girişleri kapatmada) kullanıldıkları görülmektedir. Ayrıca mimaride daha önce görülmeyen yeni olguların kanıtları da bu evrede ele geçmiştir. Önceki evrelerde çatı/dam yapısına ait kalıntılar yokken bu evrede yapı içinde, bir tarafı düzeltilmiş diğer tarafında ise ağaç, dal ve çalı-çırpı izleri görülen kerpiç malzeme kalıntıları ele geçmiştir. İhtimalle kerpiç malzeme ıslak iken üst örtüye serilen organik malzemelerin (ağaç, dal ve çalı-çırpı gibi) şeklini almıştır. İkincil kültür izleri Orta Tunç Çağı'nın başlarına kadar gelmeye devam etmiş ancak (MÖ 1900) birden kesilmiş ve Orta Tunç Çağı'nın kaliteli çanak çömlekleri ile buluntu grupları ortaya çıkmaya başlamıştır.

İkincil kültürün Geçiş Evresi çanak-çömlek ve diğer buluntu gruplarında sayıca ve kalite bakımından artış gözlemlenirken kısmen Kafkasya Martkopi Kültürü özellikleri ve çoğunlukta Orta Tunç Çağı kalitesi ve tipolojisi görülmeye başlamıştır (Res. 10-12). Bu durum Erken Tunç Çağı ortalarında yerleşime gelen kültürün aslında Kafkasya kökenli (Martkopi Kültürü olduğu belirsizdir) ve Orta Tunç Çağı topluluklarının atası olduğunu göstermektedir.

Tartışma: Tepeköy Höyük'te Karaz Kültürü'nün Son Bulması, Ayrılış/Değişim ve "Martkopi Kültürü" izleri

Tepeköy Höyük'te yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu en erken tabakanın Erken Tunç Çağında tarihlendiği ve bu tarihinde Karaz Kültürü ile birlikte başladığı kesinleşmiştir. Keza en erken tabakanın ilk evresinde yapılan çalışmalar steril bir Karaz Kültürü yerleşimini göstermektedir. Ancak Erken Tunç Çağı'nın Orta Evresi'nde (MÖ 2600-2400) Karaz malzemelerinin çoğunlukta olduğu ancak ikincil bir kültür ya da değişim

izleri gösteren malzemelerinde ortaya çıktığı dönem olarak görülmektedir. Bahsi geçen bu ikincil kültür malzemeleri Geç Evre daha çoğalmış ve Karaz malzemeleri yok denilecek kadar azalmıştır. Geçiş Evresi'nde ise Karaz Kültürü malzemelerinin hiç örneği ele geçmezken steril bir şekilde İkincil Kültür malzemeleri ele geçmiştir ve bu malzemeler daha çeşitlenmiştir. İkincil kültürün Karaz örneklerine benzer üretimleri akla Karaz Kültürü topluluklarının değişim geçirdiklerini getirmektedir. Ancak birkaç (at anlı biçimli ocak, makara biçimli andiron, bazı çanak-çömlek tipolojisi) örnek bu fikri tam olarak desteklememektedir. Bundan dolayı Erken Tunç Çağı'nın Orta Evresi'nde Tepeköy Höyük'te farklı bir kültürün ortaya çıktığı daha kabul edilebilir bir düşüncedir.

Kültürün yayılım alanı içinde yapılan kazılarda Karaz Kültürü'nün çoğunlukla Erken Tunç Çağı sonunda birden yok olduğunu gösterse de Kafkasya topraklarında bulunan birkaç yerleşim yeri Tepeköy Höyük verileri ile benzerlik göstermektedir. Kafkasya Arkeolojisinde Erken Tunç Çağı sonu ya da Karaz Kültürü'nün son dönemleri "Erken Kurgan Evresi" olarak tanımlanmaktadır⁶³. Çoğunlukla 3.bin yıl ortalarında başladığı düşünülen, Karaz Kültürü ile birlikte ortak yaşam sürdürmüş farklı kültürel özellikleri olan toplulukları niteleyen bir dönem olarak

⁶³ Viktor. A. Trifonov, "The Caucasus and the Near East in the Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia B.C), *Oxford Journal of Archaeology* 13/3, (1994), 157 - 160.; Kuşnareva, Kariné Christofoforovna, *The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eighth to the Second Millennium B.C.* (Translated by. H.N. Michael), Philadelphia, 1997.; Giorgi Leon Kavtaradze "The Importance of Metallurgical Data for the Formation of a Central Tran- caucasian Chronology", *The Beginnings of Metallurgy: Proceedings of the International Conference "The Beginnings of Metallurgy"* (Ed. A.Hauptmann, E.Pernicka, Th. Rehren and Ü.Yalçın), Bochum, (1999), 67 - 101.; Ruben Badalyan-Adam T. Smith-Pavel Avetisyan, "The Emergence of Sociopolitical Complexity in Southern Caucasia: An Interim Report on the Research of Project ArAGATS" *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond* (Ed. A.T. Smith and K.S. Rubinson) Los Angeles (2003), 144 – 166.; Bertille Lyonnet, "La Mesopotamie Et Le Caucase du Nord au IVe et au Debut du IIIe Millenaires Av. N. E.: Leurs Rapports et les Problemes Chrono-logiques de la Culture de Majkop. Etat de la Question et Nouvelles Propositions", *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IV - IIP Millenaires* (ed. par. C. Marro et H. Hauptmann), Paris, (2000), 299-320.; Marina Puturidze, "Social and Economic Shifts in the South Caucasian Middle Bronze Age", *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond* (Ed. A.T. Smith and K.S. Rubinson), Los Angeles, (2003), 111.

görülmektedir. Özellikle Orta Tunç Çağı kültürlerinin erken dönemleri olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda Kafkasya topraklarında bu evreye denk gelen kültürler Orta Tunç Çağı'nın yaylacı kültürlerinin ön/hazırlayıcı kültürleri olan “*Martkopi Kültürü*” ve “*Bedeni Kültürü*”dür⁶⁴. Bahsi geçen Kafkasya özellikli iki kültür çoğunlukla “kurgan” tipi mezarlar ve farklı özelliklere sahip çanak-çömlek gibi bulguları ile tanımlanmaktadır. Tepeköy Höyük'te Erken Tunç Çağı'na ait hiçbir mezar (höyük içi veya dışı) ortaya çıkarılmamıştır, bundan dolayı bahsi geçen iki Kafkasya kültürü ile ilişkisi bu anlamda belirsizdir. Ancak Martkopi Kültürü çanak-çömlek ve diğer buluntularının Tepeköy Höyük ikincil Kültür buluntularıyla benzerlikler sergilemektedir. Tepeköy örneklerinin bu kültür malzemelerine göre biraz daha kaba, özensiz yapılmasına karşın tipoloji olarak kısmen benzerlikler vardır⁶⁵. Martkopi kültürün çanak-çömleklerinde açık, astar gibi dış özelliklerin yanı sıra boya ve kazıma bezeme örnekleri varken Tepeköy örneklerinde az sayıda açık, astar ve kazıma-parmak baskı bezeme örnekleri bulunmaktadır. Katkı malzemesi ve dış görünüş yönünden, Tepeköy Höyük ikincil kültür buluntuları daha çok Kafkasya'nın Kalkolitik Çağ buluntu grubunu andırmaktadır⁶⁶.

Erken Tunç Çağı ortasında Tepeköy Höyük'e göç eden kültür ya da kültürlerin Kafkasya kökenli oldukları belirgindir ancak Kafkasya topraklarında bulunan Martkopi ve Beden Kültürleri ile benzerlikler olmasına karşın tam olarak bu kültürlerin Tepeköy Höyük'te var olduklarını söylemek zorlamabilir fikir olmaktadır. Ancak ortak benzerlikleri, iki alanda (Tepeköy ve Kafkasya) ortaya çıkarılan bulgular sonucunda, Karaz Kültürü ile birlikte yaşamış ve Karaz Kültürü'nün sonunu hazırlamışlardır. Ayrıca Orta Tunç Çağı Kültürlerinin erken dönemlerini oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Tepeköy Höyük ikincil kültürü, Kafkasya kökenli bir topluluk olmakla birlikte yerel ya da kendi kültürel özelliklerini yansıtan farklı bir kültürdür. Ancak bu çıkarım şu an

⁶⁴ Dipnot 63.

⁶⁵ Bertille Lyonnet, “Mentesh Tepe 2012–2014. The Pottery”, *The Kura Projects: New Research on the Later Prehistory of the Southern Caucasus*, Eurasien-Abteilung, (2017), 145-146, fig. 9-10.

⁶⁶ Lyonnet, a.g.m. s. 150; Karim Alizadeh-Sepideh Maziar-M. Rouhollah Mohammadi, “The End of the Kura-Araxes Culture as Seen from Nadir Tepesi in Iranian Azerbaijan”, *American Journal of Archaeology*, 122/3, (2018), 463-477.

için sadece Tepeköy Höyük verileriyle ileri sürülmüştür, sonraki zamanlarda ortaya çıkacak yeni veriler bu çıkarımı destekler ya da çürütür nitelikte olacaktır.

Sonuç

Karaz Kültürü oldukça geniş bir zamana ve coğrafyaya hâkim olan, kendi kültürel özellikleri çok iyi yansıtan ve kendinden sonraki kültürlere etki eden önemli bir kültürdür. Yayılım coğrafyası boyunca kültürle özdeşleşmiş buluntu grupları ve özellikler her ne kadar çoğunlukta olursa olsun yerel bazı kültürel özellikler ve değişimler mutlaka olmaktadır. Tepeköy Höyük'te bu yerel kültürel özelliklerin yansıtıldığı yerleşimlerden biri olmasının yanı sıra aynı dönemde farklı kültürlere ev sahipliği yapmış ve bunu somut verilerle de sunmuş önemli bir yerleşimdir. Tepeköy Höyük kazılarında ortaya çıkarılan stratigrafi hem il bazında hem de Doğu Anadolu Bölgesi için çok önemli sonuçlar vermektedir. Bunlardan biri konumuz dahilinde olan Karaz Kültürü'dür. Diğer önemli sonuçlar ise birbiriyle oldukça bağlantılı olan Karaz Kültürü'nün sonu, farklı bir kültürel oluşum ya da değişim, Kültürel devamlılık ve Orta Tunç Çağı kültürleri gibi birçok soruya cevap oluşturmaktadır. Bu çalışmada kısa da olsa bu verilere değinilmiş ve öneriler oluşturulmuştur. Bu önerilerden en önemlisi Karaz Kültürü, tıpkı Arslantepe'de⁶⁷ (ya da Malatya-Elazığ Bölgesi'nde) olduğu gibi farklı bir (Uruk) kültürle birlikte yaşamış ve sonra tamamen yerleşime entegre olmuştur. Benzer durum Tepeköy Höyük'te de yaşanmış ancak bu sefer farklı olarak yerleşimde bulunan Karaz Kültürü iken dışardan (ihtimalle Kafkasya'dan) göçlerle farklı kültür ya da kültürler gelerek Karaz ile birlikte yaşamış ve bir süre sonra tamamen höyüğe hâkim olarak Karaz Kültürü'nü bitirmişlerdir. Özellikle Erken Tunç Çağı sonlarında (Geçiş Evresi) Karaz Kültürü'ne ait herhangi bir olgu ele geçmezken ikincil kültürün tamamen bu dönemde höyüğü kullandığı ele geçen buluntularla kesinlik kazanmıştır. Kafkasya topraklarında görülen benzer bir durum Martkopi ve Beden kültürlerinin Karaz Kültürü yerleşimlerine

⁶⁷ Arslantepe'de Geç Kalkolitik Çağ ve kısmen Erken Tunç Çağı tabakasında Karaz Kültürü, Uruk Kültürü ile kısa süreli olsa birlikte yaşam sürmüştür ancak bir süre sonra sadece Karaz Kültürü hâkim konuma gelerek Uruk Kültürü yerleşimde son bulmuştur, bakınız; Marcella Frangipane, "The Transition Between Two Opposing Forms of Power at Arslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millennium", *Tüba-Ar 4*, (2001), 1-24.

hâkim olmasıyla açıklanmaktadır. Bu iki kültürün çoğunlukla mezar gelenekleri ve çanak-çömlek bulguları ile açıklandığı görülürken, Tepeköy Höyük'te mezar bulgusu olmamasına rağmen diğer buluntu gruplarından dolayı aynı kültürel (Karaz Kültürü'nün son bulması) sürecin yaşandığı görülmektedir. Tepeköy Höyük ikincil kültür ile Martkopi Kültürü arasında çanak-çömlek ve diğer bulgular bakımından benzerlikler olması Tepeköy Höyük ikincil kültürünün Kafkasya kökenli olduğunu akla getirmektedir.

Tepeköy Höyük ikincil kültür buluntuları Doğu Anadolu genelinde diğer yerleşimlerde bulunmazken⁶⁸ Muş ilinde yapılan yüzey araştırmalarında Karaz Kültürü'nün izlerini barındıran yerleşimlerde çok miktarda ele geçmiştir⁶⁹. Bu araştırmaları yapan kişilerce bu farklı malzeme, kalitesinden dolayı Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmiştir. Ancak Tepeköy bulgularından yola çıkılarak bu malzemelerin aslında Erken Tunç Çağı'nın sonuna tarihlenmesi gerekmektedir. Tabii bu durum araştırmaların yapıldığı dönemde bölgede kazı çalışmalarının olmamasından kaynaklanmaktadır.

Tepeköy Höyük ikincil kültür izleri Orta Tunç tabakası (erken dönemlerde, MÖ 1900) içine kadar yayılmış bundan dolayı Geçiş Evresi MÖ 1900'lü yıllardan son bulmaktadır. Ancak bahsi geçen bu ikincil kültür'ün çanak-çömlek ve diğer bulguları Orta Tunç Çağı toplulukları tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Özellikle çanak-çömlek bakımından oldukça benzerlikler görülmektedir. Orta Tunç Çağı malzemeleri daha kaliteli ve daha çeşitlilik göstermektedir. Bu yönüyle aslında bu ikincil kültür, Martkopi Kültürü ile yine benzerlikler taşımaktadır. Martkopi ve Beden Kültürleri, Kafkasya topraklarında Karaz Kültürü'nün orta evrelerinde birlikte yaşamış ve dönem sonunda Karaz Kültürü'ne baskın çıkarak kültürün tarih sahnesinden çekilmesine vesile olmuşlardır. Devamında ise Orta Tunç Çağı "Kurgan Kültürleri" nin öncülü olmuşlardır. Benzer bir durum Tepeköy Höyük'te ikincil kültür ile

⁶⁸ Tepeköy Höyük'te ele geçen bu çanak-çömlek grubu kazıları yapılan diğer yerleşimde ele geçmemiş ya da hiç bahsedilmemiştir.

⁶⁹ Burney-Lang, *a.g.e.*; Hanifi Biber, *Muş İli Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 2009-2014*. İstanbul: Hiperyayın, 2018.; Russell, *a.g.e.*; Mitchell Rothman, "Preliminary Report on the Archaeological Survey in the Alparslan Dam Reservior Area and Muş Plain", *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (1992), 269 – 278.

Karaz Kültürü arasında yaşanmış ve ikincil kültürün, bulgulardan yola çıkılarak Tepeköy Orta Tunç Çağı topluluklarının öncüsü durumunda olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak; Tepeköy Höyük Erken Tunç Çağı'nda iki farklı kültürün (Karaz ve ikincil Kültür) bir süre birlikte yaşadığı ancak dönemin sonunda Karaz Kültürü'nün höyükte yok olduğu görülmektedir. Bu yok oluş birdenbire değil, uzun bir süreye yayılmaktadır ve bir savaş ile değil kültürel değişim ya da höyüğü yavaş yavaş terk ediş ile ilgilidir. İhtimalle Karaz kültürü zamanla baskın hale gelmeye başlayan ikincil kültüre daha fazla direnememiş ve bu kültürü benimsemiş ya da yerleşimi terk etmiştir. Diğer bir öneri ise iki kültürün yarı göçebe olduğu ve höyüğü farklı zamanlarda bir süre kullandıktan sonra Karaz Kültürü'nün höyüğü bir daha tercih etmemesi olarak yorumlanabilir ancak bu durum birlikte ele geçen yani birlikte kullanılan malzemelere göre pek de olası değil gibidir. Genel olarak, Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya erken tarih boyunca sürekli göçler yaşanmış, bu göçler farklı zamanlara ve kültürlere ait olmasına karşın her bölgede aynı şekilde sonuçlara vesile olmuştur. Eski kültür yeni kültüre yenik düşmüş ve tarih sahnesinden çekilmiştir.

Kaynakça

Alizadeh, Karim-Maziar, Sepideh-Mohammadi, M. Rouhollah, "The End of the Kura-Araxes Culture as Seen from Nadir Tepesi in Iranian Azerbaijan", *American Journal of Archaeology*, 122/3, (2018), 463-477.

Amiran, Ruth, "Connections Between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age", *Israel Exploration Journal* 2, (1952), 89 – 103.

Badalyan, Ruben-Smith, Adam T.-Avetisyan, Pavel, "The Emergence of Sociopolitical Complexity in Southern Caucasia: An Interim Report on the Research of Project ArAGATS" *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond* (Ed. A.T. Smith and K.S. Rubinson) Los Angeles (2003), 144 – 166.

Baytar, İrfan, "Tepeköy'ün (Muş) Beşerî Coğrafya Özellikleri", içinde: S. Erdoğan, Y. Çiftçi, M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I: Erken Tunç Çağı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, (2023), 1-20.

Biber, Hanifi, *Muş İli Arkeolojik Yüze Araştırmaları 2009-2014*. İstanbul: Hiperyayın, 2018.

Bilgi, Önder, “Köşkerbaba Kazıları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)* (Ed. O. Belli), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2000), 133 – 139.

Burney, Charles Allen- Lang, David Marshall, *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971.

Çiftçi, Yunus, “Tepeköy Höyük Erken Tunç Çağı Mimarisi: Kronolojik Gelişim ve Değişimleri”, içinde: S. Erdoğan, Y. Çiftçi, M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I: Erken Tunç Çağı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, (2023), 81-110.

Çilingiroğlu, Altan, “Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, (1993), 469 – 491.

Darga, Muhibe, “Aşağı Fırat Havzası Şemsiyetepe Kazıları 1978 – 1989”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (Ed. O. Belli) İstanbul Üniversitesi Yayınları 4242, İstanbul, (2000) 140 - 146.

Erdoğan, Sabahattin, “Tepeköy Höyük Kurtarma Kazıları”. içinde: S. Erdoğan, Y. Çiftçi, M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I: Erken Tunç Çağı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, (2023), 53-80.

Erdoğan, Sabahattin-Ercek, Mikail-Çiftçi, Yunus-Biber, Hanifi-Yılmaz, Hakan-Ayaz, Gulan, “Muş/Varto Tepeköy Höyüğü Tunç Çağları”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi (AnAr)*, 25, (2021), 61-86.

Ertem, Hayri, *Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971*, Ankara, TTK, Basımevi, 1982.

Esin, Ufuk, “Tepecik Kazısı, 1970, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*”, Ankara, ODTÜ yayınevi, (1972), s.139-158.

Esin, Ufuk, “Tülintepe Kurtarma Kazıları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932 1999)* (Ed. O. Belli) İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2000), 87 – 90

Esin, Ufuk-Arsebük, Güven, “Tülintepe Kazısı 1971”, *Keban 1974*, Ankara, (1974), 137 - 143.

Esin, Ufuk-Arsebük, Güven-Özdoğan, Mehmet, “Değirmen-tepe Kazıları, 1978”, *Aşağı Fırat 1987*, Ankara, (1987), 77- 87.

Frangipane, Marcella, “Excavations at Arslantepe-Malatya, 1992”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1/XV, Ankara, (1994), 211-228.

Frangipane, Marcella, “The Results of the 1991 Campaign At Arslantepe-Malatya”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, (1993), s.213-230.

Frangipane, Marcella, “The Transition Between Two Opposing Forms of Power at Arslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millenium”, *Tüba-Ar 4*, (2001), 1-24.

Gökçe, Bilcan-Kılıç, İlhan, “Tepeköy Höyük Erken Tunç Çağı Çanak-Çömlekleri”. içinde: S. Erdoğan, Y. Çiftçi, M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I: Erken Tunç Çağı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, (2023), 111-132.

Harper, Richard, P., "1968 Pağnik Öreni, Kaşpınar Kazısı", 1968 Yaz Çalışmaları, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri:1, Yayın: I, (1970), 131-134

Hauptmann, Herald, "Norşuntepe 1968 Kazıları Ön Raporu", *Keban 1970*, Ankara, (1970), 103 - 113.

Hauptmann, Herald. "Norşuntepe Kazısı, 1970, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*", Ankara, ODTÜ Yayınevi, (1972), s. 87-118.

Işıklı, Mehmet, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.

Işıklı, Mehmet, "The Development of The Kura-Araxes Culture in Eastern Anatolia: Problems, Determinations and Suggestions", Mehmet Işıklı, Birol Can (eds.), *İnternational Symposiumon East Anatolia South Caucasus Culture Proceedings I/Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Sempozyumu Bildiriler I*, (2015), 241-249.

Işıklı, Mehmet-Ergürer, Hatice, "Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü'nde Mekan ve Mekan Kullanımına Dair Gözlemler", In: G. Coşkun (Ed), *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan* (Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya 10-12 Ekim 2016), Ankara, (2017), 43-64.

Karaca, Özgen, "Pırot Höyük 1983 Kazıları", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (1985), 37 - 48.

Kavtaradze, Giorgi Leon, "The Importance of Metallurgical Data for the Formation of a Central Transcaucasian Chronology", *The Beginnings of Metallurgy: Proceedings of the International Conference "The Beginnings of Metallurgy"* (Ed. A.Hauptmann, E.Pernicka, Th. Rehren and Ü.Yalçın), Bochum, (1999), 67 - 101.

Koşay, Hamit Zübeyr, *Keban Projesi, Pulur Kazısı 1968- 1970*. O.D.T.Ü. Keban Projesi Yayınları Seri III, No: 1, Ankara, 1976.

Koşay, Hamit Zübeyr-Turfan, Kemal, "Erzurum – Karaz Kazısı Raporu", *Belleter* 23, (1959), 349-412.

Koşay, Hamit Zübeyr-Vary, Hermann, *Güzelova Kazısı*, Ankara, TTK Basımevi, 1967.

Koşay, Hamit Zübeyr-Vary, Hermann, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Ankara, TTK Basımevi, 1964.

Kuftin, Boris Alekseyeviç, "The Urartian "Columbarium" on the Slopes of the Ararat and Copper Age of the Kura – Araxes Basin", *Vestnik Gosudarstvennogo Muzeia Gevzii 13B*, (1943), 92-123.

Kuşnareva, Karinë Christoforovna, *The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eighth to the Second Millennium B.C.* (Translated by. H.N. Michael), Philadelphia, 1997.

Lyonnet, Bertille, "La Mesopotamie Et Le Caucase du Nord au IVe et au Debut du IIIe Millenaires Av. N. E.: Leurs Rapports et les Problemes Chronologiques de la Culture de Majkop. Etat de la Question et Nouvelles

Propositions”, *Chronologies des Pays du Caucase et de L’Euphrate aux IV - III Millenaires* (ed. par. C. Marro et H. Hauptmann), Paris, (2000), 299-320.

Lyonnet, Bertille, “Mentesh Tepe 2012–2014. The Pottery”, *The Kura Projects: New Research on the Later Prehistory of the Southern Caucasus, Eurasien-Abteilung*, (2017), 141-153.

Marro, Catherine, “Eastern Anatolia in the Early Bronze Age”, *Archeorient: Environnements et Societes du Proche-Orient Ancien*, Lyon, (2011), 1-18.

Özdemir, Abdulkadir, “Murat Höyük Erken Tunç Çağı III: Yerleşim Yapısı, Mimari ve Seramik”, in: A. Özdemir, Z. Kılınc, E. Demir (Eds.), *Erken Tunç Çağı’nda Murat Höyük*, Ege Yayınları, İstanbul, (2021), 45-72.

Palumbi, Giulio, “The Role of Pastoral Communities of the Upper Euphrates Region in the Expansion of the Kura-Araxes Culture”, *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I*, (2015), 78-89.

Parlıtı, Umut, “Tepeköy Höyükte Ele Geçen Tunç Çağına ait Bir Grup Pişmiş Toprak, Taş Figürin ve İdoller”, içinde: S. Erdoğan, Y. Çiftçi, M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I: Erken Tunç Çağı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, (2023), 169-188.

Puturidze, Marina, “Social and Economic Shifts in the South Caucasian Middle Bronze Age”, *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond* (Ed. A.T. Smith and K.S. Rubinson), Los Angeles, (2003), 111 - 127.

Rothman, Mitchell, “Preliminary Report on the Archaeological Survey in the Alparslan Dam Reservoir Area and Muş Plain”, *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (1992), 269 – 278.

Rothman, Mitchell, “The Changing Organisation of Kura Araxes Culture”, *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I*, (2015), 121-132.

Russell, Harry F., *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, British Archaeological Reports, International Series: 85, Oxford, 1980.

Sagona, Antonio, “Büyüktepe Höyük, 1990”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (1992), 305 - 311.

Sagona, Antonio, “Sos Höyük and the Erzurum Region in late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeastern Anatolia”, *Chronologies des Pays du Caucase et de LEuphrate aux IV8 - III- e Millenaires* (ed. par. C. Marro et H. Hauptmann), Paris, (2000), 329 - 373.

Serdaroğlu, Ümit, “Ağın ve Kalaycık Kazıları, 1969”, *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri: I, No: 2, (1971), 23-26.

Sevin, Veli, “İmikuşağı Kazıları, 1983”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (1984), 93-102.

Sevin, Veli-Özfrat, Aynur-Kavaklı, Ersin, “Van-Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Yılı Çalışmaları)”, *Bellekten LXIII/238*, (2000), 847-881.

Takaoğlu, Turan, "Hearth Structures in the Religious Pattern of Early Bronze Age Northeast Anatolia", *Anatolian Studies* vol. 50, (2000), s.11-16.

Tarhan, Muharrem Taner-Sevin, Veli, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları", *Bellekten* 57/220, (1993), 843 - 861.

Trifonov, Viktor. A., "The Caucasus and the Near East in the Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia B.C)", *Oxford Journal of Archaeology* 13/3, (1994), 157 - 160.

Uslu, Erol-Biber, Hanifi-Çavuşoğlu, Rafet- Yılmaz, Hakan-Erdoğan, Sabahattin-Kılıç, Sinan, "İremir Höyük 2020 Yılı Kurtarma Kazısı", *Türk Etnografya ve Arkeoloji Dergisi*, 85/1, (2023), 43-57.

Uzunoğlu, Edibe, "Malatya-İmamoğlu 1987 Yılı Kazı Çalışmaları", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, (1988), 71 – 93.

van Loon, Maurits N. "The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70: Preliminary Report. Part I: Architecture and General Finds", *Journal of Near Eastern Studies*, S.32, No. 4, (1973), s.357-423.

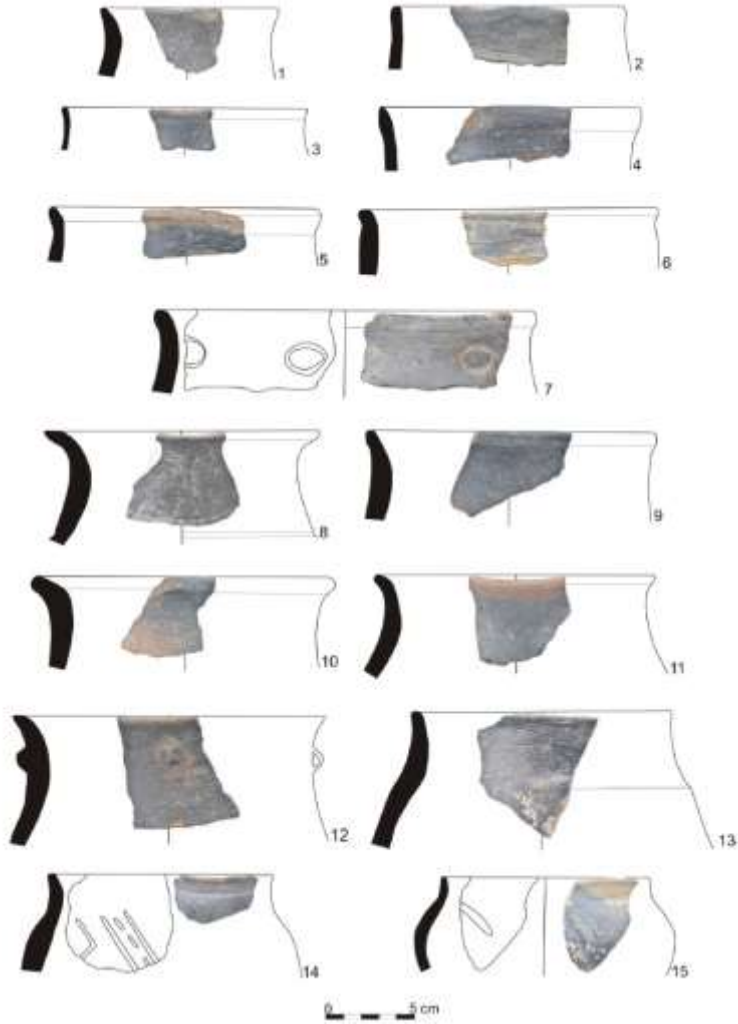
van Loon, Maurits N.-Güterbock, Hans G., "Korucutepe Kazısı, 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri: 1, No: 3, Ankara, (1972),79 – 81

Whallon, Robert-Wright, Henry T, "1968 yılı Fatmalı- Kalecik Kazısı Ön Raporu", *Keban Projesi 1968 yılı Çalışmaları*, TTK Basımevi, Ankara, (1970), 61-70.

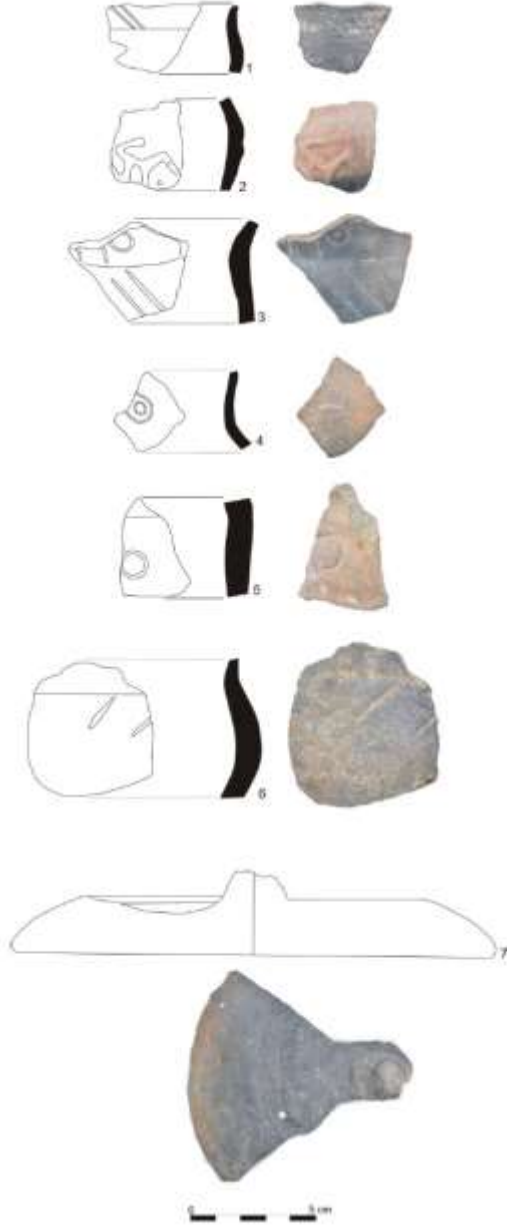
Resim 3: Tepeköy Höyük Karaz Kültürü Çanak-Çömlekleri (Gökçe-Kılıç, a.g.m., fig. 5)

Resim 4: Tepeköy Höyük Karaz Kültürü Çanak-Çömlekleri (Gökçe-Kılıç, a.g.m., fig. 4)

Resim 5: Tepeköy Höyük Karaz Kültürü Çanak-Çömlekleri (Gökçe-Kılıç, a.g.m., fig. 6)

Resim 6: Tepeköy Höyük Karaz Kültürü genel buluntuları; a) sabit ocak, b-c) boynuzlu andiron, d-e) hayvan biçimli pişmiş toprak figürin (Çiftçi, a.g.m., 2023: Res. 6).

Resim 8: Erken Tunç Çağı, Orta Evre'de ele geçemeye başlayan ikincil kültür çanak-çömlekleri (erken dönem örnekleri), (Tepeköy Höyük Arşiv).

Resim 9: Erken Tunç ağı sonunda (Geçiş Evresi'nde) ortaya çıkarılan at nalı biçimli kutsal ocak (Tepeköy Höyük Arşiv)

Resim 10: İkincil Kültürün Geçiş Evresi'ne ait çanak-çömlek buluntuları
(Erken Orta Tunç Çağı örnekleri), (Tepeköy Höyük Arşivi)

Resim 11: İkincil Kültüre ait minyatür/kase ve çömlek dipleri (Tepeköy Höyük Arşiv)

Resim 12: Geç Evre ve Geçiş Evresi'nde ele geçen ikincil Kültür özellikli buluntu grupları, a) Bronz orak, balta ve spiraller, b) makara biçimli andironlar, c) insan biçimli figürin, d) tahıl "çeç" mührü (Çiftçi, a.g.m., 2023, Res. 11)

Extended Abstract

The Karaz Culture, which is very important for the Eastern Anatolia Region, was effective from the middle of the 4th millennium BC until the end of the 3rd millennium BC. The effects of the culture have been proved in the region called Caucasus Countries today, in the east of Turkey, especially in the northern parts of Iranian territory and in Syria (Northern Levant Region). Although the culture stands out with its unique pottery and architectural features especially in the excavated settlements, it also plays an active role with other elements (metallurgy, belief/ritual, socio-economic etc.). Although the Karaz Culture lost its characteristics at the end of the Early Bronze Age, its traces continued in the following periods/cultures.

In the entire distribution area of the Karaz culture, there are groups of artefacts identified with the culture. The most important group of finds are the well burnished and mostly handmade potsherds, usually black on the outside and brown or tile-coloured on the inside (different colours inside and outside). Apart from these, there are many other elements such as architecture, symbolic-ritual or religious objects, and items of daily use. Although the culture is commonly considered to be part of the Early Bronze Age, it is generally accepted that traces of the Late Chalcolithic Age have begun. Although there is evidence of the early periods of the culture, especially in the Erzurum-Kars, Malatya-Elazığ regions, the main data are obtained in the Caucasus. However, the starting point of the culture remains a controversial issue. Based on the data obtained from the excavations that harbour traces of the culture, it is thought that they were a semi-nomadic society and were mostly interested in agriculture and animal husbandry. However; it is also seen that they were undeniably good at mineral processing. Within the distribution area of the culture; Karaz Höyük, Güzelova, Pulur, Sos Höyük, Büyüktepe (Erzurum-Kars Region), Arslantepe, Şemsiyetepe, İmikuşağı, İmamoğlu, Değirmentepe/Malatya Köşkerbaba and Pirot Höyük, Norşuntepe, Pulur/Sakyol, Korucutepe, Strata or traces of the culture were found at Tulintepe, Tepecik Höyük, Khan Ibrahim Shah, Yeniköy Höyük, Pagnik, Ağın-Kalaycık, Kalecik Höyük (Malatya-Elazığ Region), Dilkaya, Karagündüz and Van Kalesi Höyük (Van Lake Basin). Recent studies at Muş/Tepeköy Höyük, Bingöl/Murat Höyük and Van/İremir Höyük have yielded important information about the culture. Outside Anatolia (Caucasus, Northern Iran, Armenia, Nakhchivan); Shengavit II, Shreş-Blur, Kültepe II, Amiranis Gora, Khizanaat-Gora, Kvatshlebi, Garni, Yanıktepe, Geoytepe, Sachkere Kurgan Area, Telman Kurgans, Baba Dervish, Urbnishi Cemetery Area, Elar Graves, Mokhra-Blur, Kiketi, Didube, Mingeçevur, Velikent, Ortachala, Martkopi. There are very important settlements such as Beştaşeni, Alikemek and Kosi-Çoter.

As mentioned above, the Karaz Culture manifests itself with all its characteristics in its distribution area starting from the Late Chalcolithic Age until the beginning of the Middle Bronze Age. In terms of architecture, it is observed that due to the changing regions (geography and raw material effect), the same type of construction was generally made with different materials. It is possible to trace the earliest architectural remains of the culture mostly in the settlements in the Caucasus and to a lesser extent in Anatolian settlements. These are generally simple, round tents or huts. On a simple stone or earth foundation, a wooden body and possibly a top cover with wood-organic materials were formed. These early round structures are later developed as stone or earth foundation and stone or earth (mudbrick) body. Examples of this type of round building can be seen at Büyüktepe, Karaz Höyük and Sos Höyük, and at settlements such as Arslantepe, Norşuntepe and Tepecik in the Malatya-Elazığ region. Outside Anatolia, examples can be found in settlements such as Kvatkshelebi, Khizanaant Gora, Amiranis-Gora, Tetri-Tskaro, Ozni Morkhra-Blur (Kültepe), Shengavit, Elar, Garni, Anik Tepe, Geoy Tepe, Hasanlu, Haftavan Tepe and Godin Tepe. In most of the excavated settlements, both round and angular structures were used together, but in the later phases, completely angular structures were preferred. It is possible to see these angular structures in all the excavated settlements in the entire distribution geography of the culture. They generally consist of a large room that was enlarged around a large room either during the construction period or by later additions. Apart from the architectural plan of the culture, the internal and external equipment of the space is also very important. Both indoor and outdoor hearths, storage units and open spaces, as well as objects used in cultic activities and daily use items are generally similar.

When the distribution geography of the Karaz culture in the Eastern Anatolia Region is examined in general, it is seen that Erzurum-Kars, Malatya-Elazığ and the Van Lake basin have been partially clarified by excavations and concrete data about the culture and its period have been obtained. However, in the Upper Murat Region (Bingöl, Muş and partly Bitlis), which is at the centre of this geography of distribution, archaeological excavations have not been carried out or cannot be carried out. The said region has been interpreted mostly through surface surveys and artefacts brought to museums from the region. However, due to the recent HEPP projects in this region, archaeological excavations have started to be carried out, albeit for a short time. One of these excavations is Tepeköy Höyük and the other is Murat Höyük in Solhan, Bingöl.

As a result of the excavations at Tepeköy Höyük, many data belonging to the Early Bronze Age were obtained. Especially the presence of the Karaz culture, which we discussed above, has been documented with many concrete

evidences. In addition, it is seen that the Karaz culture was not alone in the Early Bronze Age in this settlement, and that there was a different culture with very different production materials from this culture. Therefore, this level of Tepeköy Höyük is not considered as the Karaz culture, but as a total of three building levels and one phase under the Early Bronze Age.

The Early Bronze Age, Early phase of Tepeköy Höyük shows the general characteristics of the Early Bronze Age, which are also known from other settlements. The data belonging to this early phase was obtained only from Sounding 1. In this area, round planned stone elevations were constructed without the use of foundations. These dome-shaped structures are recognised as early examples of the Karaz Culture. In fact, while the early architectural features consisted of simple tent type structures, they were transformed into stone architecture in time. In this early phase, sterile finds belonging to the Karaz Culture were recovered, including horned and hornless andirons, animal-shaped terracotta figurines and bronze artefacts. The most distinctive feature is the large amount of black outside and brown inside pottery groups. Not only this ware group but also inner and outer brown, cream, black and grey samples were found. In terms of decoration, there are no examples of relief decoration of the culture, but incised and groove decoration were found in large quantities. In the Early Bronze Age, Middle Phase, while the characteristics of the Karaz Culture known from the early phase continue, there are changes in terms of architecture. Round structures were not used in this phase and rectangular planned structures were preferred. These buildings were constructed with multiple rooms and unlike the early examples, mudbrick elevations were used instead of stone foundations. While the stone foundations of the main walls were wide, sometimes stone foundations were used in the partition walls and sometimes simple stone rows were formed without foundations. The significance of the Middle Phase for this study is that it yielded pottery and other finds that do not exhibit Karaz Culture characteristics. While these findings are not definite in the Middle Phase, they point to a completely different culture since they were found sterile in the Late Phase. The presence of this new culture (secondary culture) is mostly evident from the coarse, sloppy, completely hand shaped, poor quality pottery. It is possible to speak of a changing organisation with the recovery of different groups of poor quality finds such as pottery. Another characteristic of the Middle Phase is that the typology of the pottery of this secondary culture is very limited and does not resemble the Karaz Culture typology at all. In the Late Phase, this typology increases and it is observed that the Karaz Culture typology is partially used. The architectural structures of the Middle Phase continued to be used in the Late Phase, but some renovations were made. The large rooms of the Middle Phase were divided into compartments in the Late Phase and have walls built

with one or two stone courses of poor quality. The main subject of this study is the Transitional Phase. The Transitional Phase (2200-1900 BC) covers the end of the Early Bronze Age and the beginning of the Middle Bronze Age. The main characteristic of this period is the absence of any remains belonging to the Karaz Culture. Instead of it, the materials which are considered as secondary culture are recovered. In the Transitional Phase, the architectures used in the previous phases were continued to be used with radical or partial renovations. Single and large roomed structures were cancelled and only large rooms were divided into partitions. It is observed that the old main entrances of the buildings were covered with the materials of the Karaz Culture from the early phases and in some places the hearth and storage structures of the Karaz Culture were cancelled and a wall or a different architectural element was placed on it. These also include horseshoe hearths, which are considered sacred for the Karaz Culture. In other words, it seems as if the secondary culture tried to erase the traces of Karaz Culture in the Transition Phase. Another suggestion is that the Karaz Culture started to adapt to the dominant secondary culture and lost its own cultural characteristics.

The dual culture (Karaz Culture and secondary culture) complex seen in the Early Bronze Age, Middle Phase of Tepeköy Höyük has no traces in a similar way in Anatolian lands. Although there is some similarity in Arslantepe, the opposite is the case. During the reign of the Uruk Culture in Arslantepe (across the Malatya-Elazığ Region), the Karaz Culture started migrations to the settlement and after living with the Uruk Culture for a while, they completely captured the mound (war or the withdrawal of the Uruk communities?). However, the host of Tepeköy Höyük is Karaz Culture and after a while, it was he who was erased from the mound. Similar features are observed in the territory of the Caucasus. In a few settlements excavated in the Caucasus, there are formations similar to Tepeköy Höyük chronology and event-situation order. The period considered as the Transition Phase in Tepeköy Höyük is considered as the "Early Kurgan Phase" in Caucasian archeology. Just like in Tepeköy Höyük, different cultures came to the settlement in the middle periods of Karaz Culture and at the end of the period these cultures dominated the settlement. These cultures are called Martkopi and Body Cultures in the Caucasus lands. It is very difficult to talk about the same cultures for Tepeköy Höyük. However, Tepeköy Höyük secondary culture materials show similarities with Martkopi and Body cultures finds. Considering these similarities and processes, it is understood that the Tepeköy Höyük Secondary Culture is a Caucasian origin culture. The similarities common to both regions (Tepeköy Höyük and Caucasus); It can be shown that they gradually ended the Karaz Culture, were of Caucasian origin and influenced the Middle Bronze Age communities.

Based on the Tepeköy Höyük findings, the reason for the disappearance of the Karaz Culture is the presence of another dominant culture. Probably, the Karaz Culture was forced to abandon, assimilate or completely abandon its own traditions and consequently disappeared from the stage of history. Nevertheless, some of its cultural characteristics persisted into the Iron Age and even to the present day.